

GENUSFORSKNING INOM JURIDIKEN

Av Eva-Maria Svensson

GENUSFORSKNING INOM JURIDIKEN

Av Eva-Maria Svensson

"Likhet inför lagen är hyllad princip för rättsstaten, fastslagen i många konstitutioner så ock i Norden. Behövs det då kvinnoperspektiv på rätten?"

**Ur Gudrun Nordborg:
Kvinnoperspektiv på rätten, 1995**

Högskoleverket • Birger Jarlsgatan 43 • Box 7851, 103 99 Stockholm
tfn 08-563 085 00 • fax 08-563 085 50 • e-post hsv@hsv.se • www.hsv.se

Genus inom juridiken

Producerad av Högskoleverket i juni 2001

ISBN 91-88874-72-9

Författare: Eva-Maria Svensson

Grafisk form: Högskoleverkets informationsavdelning, Alexander Florencio

Tryck: Ale Tryckteam AB, Bohus, juni 2001

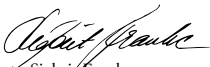
INNEHÅLLSFÖRTECKNING

Förord	5
Inledning	6
Vad är genusforskning inom juridiken?	7
Likabehandling eller särreglering?	8
Den kvinnovänliga staten	9
En tvärvetenskaplig disciplin	11
En omprövning av vår syn på rätten	11
Tre olika genusperspektiv	13
Det första genusperspektivet – kvinnorätten	13
Det andra genusperspektivet – kvinnoperspektiv på rätten	18
Det tredje genusperspektivet – genus och rätt	21
Ifrågasätta eller befästa gränser – rättsdogmatik, yttrandefrihet och genus	25
Språkets betydelse – olika begrepp	27
Vem forskar och om vad?	29
Kvinnornas intåg i akademien	30
Är genusforskare alltid kvinnor?	31
Avslutningsvis – genusforskningens områden i dag	33
Att läsa vidare	36

FÖRORD

”Genusforskning inom juridiken” är den första skriften i en serie om genusforskning som ges ut i samarbete mellan Högskoleverkets jämställdhetsråd och Nationella sekretariatet för genusforskning. Krav på genusperspektiv i utbildning och forskning möter ofta en motfråga: vad är genus och vad är genusforskning? Något givet och entydigt svar på frågan kan inte ges, eftersom det bland dem som ägnar sig åt genusforskning inte finns någon enighet om hur begreppen skall definieras. Det utmärkande är tvärtom att genusforskningen inte kan samlas under en snäv definition. Begrepp som kön/genus, kön- eller genusperspektiv, könsforskning, könsteoretisk forskning och genusforskning utvecklas och förändras i takt med att ny forskning växer fram inom olika ämnen. Syftet med den här skriftserien är att ge en bild av genusforskning inom olika discipliner. Vi har valt att börja med juridiken, där genusperspektiv fått stor betydelse inom områden som mänskliga rättigheter och arbetsrätt.

Vår förhoppning är att skrifterna skall stimulera till fortsatt utveckling av genusforskningen inom olika områden.

Sigbrit Franke
(Universitetskansler, Högskoleverket)

Gunnel Karlsson
(Föreståndare, Nationella sekretariatet för genusforskning)

Bengt Westerberg
(Ordförande i Högskoleverkets jämställdhetsråd)

INLEDNING

Genusforskningen inom juridiken har funnits i Norden i trettio år och är idag ett brett forskningsfält som omfattar flera olika perspektiv och angreppssätt. Det gemensamma är ansatsen att kritiskt problematisera juridiken med hjälp av kön/genusbegreppen, tvärvetenskapligheten och den nordiska men även internationella karaktären. Ansatsen, den gemensamma traditionen och det omfattande praktiska utbytet mellan genusforskare gör att vi kan tala om ett forskningsfält, ett fält som dock rymmer många olika riktningar. Gränserna är öppna och det finns många beröringspunkter med andra samtida juridiska forskningsperspektiv.

VAD ÄR GENUSFORSKNING INOM JURIDIKEN?

Genusforskning inom juridiken är all den forskning som har en problematiserande ansats av juridiken utifrån kön eller genus. Jurister brukar tala om kvinnorrätt, kvinnoperspektiv på rätten, feministiskt perspektiv på rätten, feministisk rättsteori samt genus och rätt och i vissa sammanhang även om jämställdhetsforskning.¹

Den vanligaste samlade beteckningen för denna forskningsinriktning är fortfarande "kvinnorrätt" även om svenska forskare i allt mindre utsträckning använder sig av den termen. I stället talar man om genus och dess förhållande till rätten.

Med begreppet genus markeras på ett tydligare sätt att innebörden av kön (både manligt och kvinnligt) är bestämd av sitt historiska och rumsliga sammanhang. Genus kan därmed användas som ett analytiskt redskap för att studera betydelsen av kön i juridiken. Begreppet lyfter också fram relationen mellan könen och hur lagen uttrycker och reproducerar den. Relationen mellan könen kan i sin tur studeras utifrån ett individuellt, ett samhälleligt och ett kunskaps-teoretiskt perspektiv, och både som konkret och abstrakt ordning.

Likt många andra kritiska rättsvetenskapliga riktningar är genusforskningen gränsöverskridande. Det finns flera olika riktningar inom detta forskningsfält och de har flera gemen-

1 Termen "jämställdhet" kom till på 1970-talet i samband med en ökad fokusering på relationen mellan kvinnor och män. Frågan om jämlikhet mellan könen kom att brytas ut från det allmänna jämlikhetsbegreppet och behandlas separat med hjälp av begreppet jämställdhet. Detta hade både positiva och negativa effekter. Det var positivt att frågorna lyftes fram som särskilt viktiga, å andra sidan negativt att jämställdhet blev en fråga förbehållen kvinnor och separerad från övriga politiska och rättsliga frågor.

samma nämnare även om det också finns sådant som skiljer dem åt. Gemensamt är det kritiska förhållningssättet och genusforskningens ämnesöverskridande karaktär både inom juridiken och i förhållande till andra vetenskapliga discipliner.

Dagens juridiska genusforskning kan placeras in i en omfattande kritisk rörelse inom rättsvetenskapen med starkt normativa drag (Ketscher, 2000). Här synliggörs och analyseras de värden som juridiken baseras på och uttrycker. Dessa värden används också som utgångspunkt för juridisk argumentation. Forskningen kan t.ex. utgå ifrån ”mänskliga rättigheter”, eller normativa begrepp som ”jämsliddhet” eller ”barnets bästa”.

I denna skrift används genusforskning som den samlade benämningen för olika sätt att problematisera juridiken utifrån kön/genus.

Likabehandling eller särreglering?

Sättet på vilket man problematiserar juridiken utifrån kön/genus förändras över tid och är kopplat till lagstiftningens utformning. En formellt och öppet särbehandlande lagstiftning kräver helt andra ansatser än en formellt likabehandlande lagstiftning. Lagarna förändras också kontinuerligt genom politiska beslut på regional, nationell och internationell nivå. Principen om lika rättigheter mellan kvinnor och män är idag förankrad och fastslagen på varje sådan nivå. Hur denna princip skall förverkligas finns det dock olika uppfattningar om.

Den svenska jämsliddhetspolitiken baseras huvudsakligen på en likhetsideologi. Medlet för att uppnå målet lika rättigheter har under större delen av 1900-talet främst varit

formell likabehandling. Under senare delen av 1900-talet har dock detta ifrågasatts: Eftersom likabehandling är ett mål kan detta inte samtidigt användas som en metod för att uppnå just likabehandling. Denna typ av reglering har vi sett exempel på under 1990-talet, t.ex. i form av grovt kvinnofridsbrott, kriminalisering av könsköp och pappamånaden i föräldraförsäkringen. För att uppnå reell likabehandling kan det behövas särreglering som en kompensatorisk åtgärd. Med särreglering menas att könen formellt behandlas olika för att resultatet skall bli lika.

Men lagens utformning är inte det enda avgörande. Forskningens syfte och kunskapsintresset hos forskaren själv är också av stor betydelse för vilka begrepp och förklaringsmodeller som används. En analys av hur rätten reproducerar en manlig norm och därmed kan missgynna kvinnor trots att rätten är formellt könsneutral kräver helt andra metoder och begrepp än rättspolitiska krav på formell likabehandling av könen. Huruvida man ser på kvinnor och män som huvudsakligen lika eller olika har också betydelse. Utgår man från kvinnors och mäns faktiska livsvillkor, eller från en önskan om hur de borde vara?

En teoretisk eller filosofisk studie av rättsvetenskapens självförståelse kräver också andra begrepp än vad en studie av effekterna av en lagstiftning gör. Genusforskningen omfattar alla dessa aspekter och fler därtill.

Den kvinnovänliga staten

Den juridiska genusforskningen är i hög grad nordisk. Därför går det inte att begränsa denna redogörelse till enbart Sverige. Kontakterna mellan nordiska forskare har varit täta

alltsedan 1970-talet då kvinnorätten kom till. Den etablerades först i Norge och Danmark och senare i Sverige och Finland. Genusforskarna har varit tämligen få i varje land.

Även om de nordiska länderna till viss del skiljer sig åt både i synen på kvinnor och män och i synen på juridiken finns det tillräckligt många gemensamma nämnare för att ett utbyte skall vara möjligt. En likhet är att staten i de nordiska länderna betraktas som i princip god, en garant för alla människors lika rättigheter i både formell och materiell mening. De nordiska länderna kan också i en internationell jämförelse sägas vara "kvinnovänliga" när det gäller kvinnors möjligheter att delta i det offentliga livet.²

Under senare år har dock bilden av den kvinnovänliga staten både kritiserats och omvärderats. Kvinnors erfarenheter och sysslor har inte värderats lika högt som männens, menar kritikerna. Kvinnor har tvingats bli jämställda på manliga villkor och mannens roll har inte förändrats särskilt mycket. Statens (den offentliga sektorn), i stället för männen, har exempelvis tagit över en stor del av ansvaret för barnomsorgen när kvinnor i allt större utsträckning gått ut i lönearbete.

Medan svenska forskare har baserat sin kritik på likhetsideologin har norska forskare i större utsträckning utgått från en olikhetsideologi. I Norge har kvinnors typiska uppgifter tagits som utgångspunkt för rättsliga krav som t.ex. rättigheter för husmödrar (Braekhus, 1996). Dessa och andra skillnader kan man hitta i de olika ländernas genusforskning, och här ligger en del av förklaringen till att man i Norge

2 För en generell redogörelse av den nordiska modellens drag av statsfeminism och välfärdsinriktning, se Bacchi, 1996, samt flera av artiklarna i antologin *The Responsible Selves*, 2001.

använder benämningen kvinnorätt men i Sverige hellre talar om genus och rätt.

EN TVÄRVETENSKAPLIG DISCIPLIN

Den juridiska genusforskningen är tydligt tvärvetenskaplig, både i val av frågeställningar, teorier, metod och begrepp och i kontakter, samarbete och nätverk. De flesta kvinnorrättsliga, feministiska och genusteoretiska rättsliga arbeten använder sig också av andra vetenskapliga discipliner. Fältet kvinnorätt tillhör två vetenskapliga traditioner, den etablerade rättsvetenskapen och den unga kvinnoforskningen (Dahl I, 1985). Kvinnoforskningen har varit den juridiska genusforskningens samarbetspartner sedan 1970-talet. Idag är den institutionaliserad i olika Centra för Kvinnoforskning på de flesta universitet i Norden och bedrivs dessutom på olika tvärvetenskapliga konferenser och seminarier. Denna dubbla tillhörighet är en styrka i en tid då juridiken som akademisk disciplin förändras och blir alltmer internationell.

EN OMRÖVNING AV VÅR SYN PÅ RÄTTEN

Den juridiska genusforskningen förändras hela tiden, men det grundläggande syftet kan ändå sägas vara detsamma; alla skall ha lika rättigheter och kunna åtnjuta samma rättsliga skydd, oavsett kön. Går vi tillbaka till 1970- och 80-talen så formulerades kvinnorrättens syfte som ”... att beskriva, förklara och förstå kvinnors rättsliga ställning, med särskilt sikte

på att förbättra kvinnors ställning i rätten och i samhället” (Dahl I, 1985, sid. 21).

Idag går genusforskningen längre och försöker omdefiniera de grundläggande strukturerna och sätten att tänka och förstå rätten utifrån kön/genus. Rätten måste vara verkligt könsneutral, dvs. passa lika bra och vara lika användbar för kvinnor som för män. Men eftersom begreppet könsneutral lätt kan missförstås som att kön inte har någon som helst betydelse, är det kanske bättre att tala om en könsutjämnande eller könsbalanserande rätt. Rätten skall med andra ord utgå från en verklighetsbild som tar hänsyn till och bättre passar mäns såväl som kvinnors situation. Tar man detta mål om lika rättigheter på allvar måste de mest grundläggande utgångspunkterna för vår förståelse av rätten omprövas. Det handlar om synen på vad rätten är, hur den legitimeras och vad den har för funktion och relation till oss människor.

Föremålet för studierna är nu inte bara kvinnorna, utan även förståelsen av rätten och inte minst rättsvetenskapen själv. Hur ser dess förhållande till människan som normskapande social varelse ut? Eller annorlunda uttryckt: forskningen har passerat det stadium där kvinnorna är objekt i sig. Idag är det själva rättsvetenskapen som studeras. Kvinnorna har tagit plats som subjekt bland andra subjekt.

Studiet av rätten har förändrats från en passivt beskrivande aktivitet till en mer uttalad aktiv och normativ verksamhet. Det beror på att kunskapsbildningen drivs av människor av båda könen med alla möjliga olika erfarenheter, samtidigt som rätt och rättsvetenskap omformuleras utifrån en grupp av aktiva subjekt. Vem som forskar om vad har betydelse för kunskapen.

TRE OLIKA GENUSPERSPEKTIV

Genusforskningen inom juridiken kan sammanfattas i tre huvudinriktningar: kvinnorätt, kvinnoperspektiv på rätten och genus och rätt. Dessa tre inriktningar tillhör samma tradition även om synen på rätten, könet och juridiken varierar. Alla tre kan existera samtidigt även om det har skett en viss förskjutning över tid från den första till den andra och tredje.

Det första genusperspektivet – kvinnorätten

När lagarna uttryckligen talar om kön är det biologiskt kön som avses. När man under 1900-talet tog bort all särlagstiftning var målet att uppnå formell könsneutralitet. Metoden man använde var att ta bort regler som särbehandlade kvinnor eller män. Den tidiga kvinnorörelsen, både den borgerliga och den socialistiska, formulerade sina krav i rättsliga termer. Rättslig likabehandling var den tidens recept för att uppnå likabehandling.

Kvinnorätten kan ses som en reaktion på att denna strategi inte var helt framgångsrik – det visade sig att åtgärden var långt ifrån tillräcklig för att uppnå reell könsneutralitet. Samtidigt var detta självklart en förutsättning för att kvinnor överhuvudtaget kunde delta i utformningen av akademien.

Till följd av denna och andra faktorer uppstod kvinnorätten som ämne på 1970-talet. En förutsättning var givetvis att kvinnorna på allvar började komma in i det juridiska yrket. Även om det funnits tidiga kvinnliga föregångare i varierande grad i de olika nordiska länderna så var det ändå först under 1970-talet som kvinnorna tog examina och inledde akademiska karriärer i någon större omfattning.

Till en början var kvinnorrätten komplementär liksom kvinnoforskningen generellt. Den naturliga inledningen blev att bara beskriva att kön har betydelse och hur. Detta mynnade sedan ut i en alltmer kritisk och omformulerande kunskapsbildning.

Kvinnorna tar plats i akademien

Kvinnorrättens förgrundsgestalt framför andra var Tove Stang Dahl vid den juridiska fakulteten i Oslo. Hon lyckades 1975 etablera kvinnorrätt som ett eget ämne inom fakulteten. Dahl utgick från kvinnor som grupp och definierade kvinnor utifrån det biologiska könet och dess rättsliga ställning.

I Norge och Danmark krävdes det inte särskilt många kvinnor för att ämnet kvinnorrätt skulle kunna göra sig gällande. Tvärtom kom de allra första pionjärerna också att bli de ledande ”kvinnorättarna”. 1970-talets aktiva kvinnorörelse medförde att kvinnor började ta allt mer plats i det offentliga rummet och även inom akademien. Frågorna låg i tiden helt enkelt. Kvinnorrätten blev också tidigt en del av den växande kvinnoforskningen med sin specifika politiska och samhällsliga förankring och den hade beröringspunkter med den marxistiskt eller vänsterradikalt influerade kritiska forskningen. Vetenskapens förmenta objektivitet ifrågasattes från flera håll.

Anpassning av lagarna

70-talets kvinnorrätt baserades alltså på ståndpunkten att rättsens formella könsneutralitet i själva verket inte alls var könsneutral, tvärtom. Lagstiftningen och tillämpningen av den passade helt enkelt inte för kvinnors liv.

Målet med kvinnorrätten blev därför att anpassa lagarna för kvinnors liv. Om lagen ibland helt bortsåg från kvinnors liv kunde det till och med krävas en helt ny lagstiftning. Rättssystemet skulle vara heltäckande. Och genom att tala om ”rättstomma rum” kunde förespråkarna för kvinnorrätten lyfta fram områden där lagstiftning saknades (Dahl II, 1985).

Det allmännas skyldighet att tillförsäkra kvinnor och män lika rättigheter finns förankrat i den svenska grundlagen sedan 1976 (Regeringsformen 1:2). Detta ställningstagande kom dock tidigt att kritiserars. Lagen som den först formulerades gjorde ju inte klart om dessa lika rättigheter skulle tolkas formellt, eller om de även avsåg reellt lika rättigheter (Nordborg, 1984). Det senare förutsätter ju att aktiva åtgärder sätts in så länge reellt lika rättigheter inte uppnåtts. Genom att skilja på formella och reella rättigheter kunde kvinnorrätten analysera vad lagen explicit uttryckte och vad den fick för konsekvenser.

Inom 1970-talets kvinnorrätt talar man också om öppet och dolt könsrelaterade regler (Westerhäll-Gisselsson, 1979). Med öppet könsrelaterade regler menar man formellt särbehandlande regler. Dessa regler kan i sin tur vara antingen positivt eller negativt särbehandlande för kvinnor men givetvis också för män och utgår alltså från biologiskt kön, dvs. kvinnor och män.³ Ett exempel på en positivt öppet könsrelaterad regel är barnadråp i BrB 3:3 (enligt vilken en kvinna som dödar sitt barn vid födelsen eller under tiden strax därefter då hon på grund av nedkomsten befinner sig i

3 Några andra kön har aldrig varit rättsligt möjliga. I Ds 2000:71 Åtgärder mot diskriminering i högskolan dras emellertid slutsatsen att transsexualitet är en fråga om könstillhörighet. Diskriminering på grund av transsexualitet bör således, i ljuset av EG-domstolens dom Målet P mot S och Cornwall Country Council C-13/94, kunna omfattas av könsdiskrimineringsförbudet.

upprivet tillstånd eller i svårt trångmål kan dömas enligt en lägre straffsats än vid dråp i BrB 3:2).

När de öppet könsrelaterade reglerna så gott som helt har upphävts i syfte att uppnå det i RF 1:2 uttryckta målet om (formellt) lika rättigheter kan begreppet dolt könsrelaterade regler användas för att visa att de trots allt kan vara könsrelaterade. Grunden för resonemanget är då inte bara det biologiska könet, utan även det sociala könet, dvs. den praktiska situation och de erfarenheter som kvinnor och män ”typiskt sett” har. Många av kvinnorrättens studier kom också att utgå ifrån socialt kön, man talade om hemarbetande kvinnor, barnafödande kvinnor, yrkesarbetande kvinnor, studerande kvinnor.

De kvinnorrättsliga frågeställningarna kan delas in i analytisk-deskriptiva frågor och praktisk-rättspolitiska. De första studerar sambandet som faktiskt finns mellan kvinnokön och rättsordningen, de andra vilka samband som bör finnas. Dessa frågor visar att kvinnorrätten var traditionellt rättsdogmatisk och/eller rättspolitisk. Att den var rättsdogmatisk innebar att den höll sig inom den traditionella juridikens gränser utan att ifrågasätta dem. Och att den var rättspolitisk innebar att den höll sig till gängse metoder för att föreslå rättsliga förändringar. Strategin är förståelig. Vid denna tid gällde det att legitimera forskningen inom ramarna för en rättsvetenskap som såg kvinnorrätten som kontroversiell och t.o.m. oseriös (Ketscher, 2000).

Kvinnorrätten idag

På många sätt påminner denna epok om dagens situation där funktionshindrade och homosexuella ställer krav på diskrimineringskydd och aktiva åtgärder för att uppnå lika-

behandling. Att olika sociala och politiska rörelser på detta sätt ställer krav på rättsliga förändringar och dessutom förväntar sig att de ska ha reell effekt visar hur stark den juridiska ideologin är (Widerberg, 1980, s. 200). I kvinnohistorien blir lagändringar som ger kvinnor formella rättigheter ofta viktiga milstolpar. Rättssociologen Karin Widerberg har framhållit att det ger en känsla av makt att ha fått gehör för sina krav. Samtidigt är risken stor att de verkliga förhållandena fördunklas, menar hon. Om lagen uttrycker att kvinnor och män har lika rättigheter så osynliggörs varje erfarenhet av att så inte är fallet eller så bortförklaras dessa erfarenheter som något speciellt och/eller individuellt (Widerberg, 1980).

Kvinnor och män har till exempel rätt till lika mycket föräldraledighet. Och ändå använde män endast 12 procent av föräldrapenningdagarna år 1999 (SCB 2000). Denna snedfördelning förklaras med att det är varje pars eller individs individuella beslut. Kvinnor anses vilja vara föräldralediga mer än män, eller så framställs det hela som ett rationellt ekonomiskt val (eftersom män generellt sett tjänar mer förlorar paret ekonomiskt på att pappan är ledig). Problemet förstås med andra ord inte strukturellt utan ses som en fråga om individuell valfrihet.

Med rättens hjälp skulle det gå att förändra denna situation t.ex. genom att pappan och mamman fick rätt till lika mycket individuell föräldraledighet som inte kunde överlåtas. En sådan juridisk lösning skulle dock uppfattas som kontroversiell av många och ses som ett tvångsmedel. Dagens system kan å andra sidan också anses tvingande, men då för kvinnor.

Svensk lag har sedan 1970-talet i ökande omfattning infört möjligheten till olika aktiva åtgärder i t.ex. Jämställdhetslagen och annan arbetsrättslig lagstiftning. Idag skall exempelvis arbetsgivare med tio eller fler anställda verka för könsutjämning på arbetsplatsen och ett av de verktyg som de har till sitt förfogande är positiv särbehandling. Den s.k. Tham-förordningen syftade till att utöka möjligheten till positiv särbehandling av kvinnor i högskolan. (För en utvärdering av Tham-förordningen, se Jordansson, 1999.) Kvotering vid uttagning till förskolläroutbildningen är ett annat exempel på positiv särbehandling som tillämpats, men då till fördel för män.

Det andra genusperspektivet – kvinnoperspektiv på rätten

I Norge institutionaliserades kvinnorrätten redan 1975 vilket fick stor betydelse för den starka kontinuiteten i ämnet där. Begreppet kvinnorrätt har också fortsatt att vara den vanliga beteckningen i Norge och i Danmark. Däremot minskade användningen av denna term i Sverige och Finland. Här började man i stället tala om kvinnoperspektiv på rätten eller, med influenser från den engelskspråkiga litteraturen, om ett feministiskt perspektiv på rätten eller feministisk jurisprudence. Skillnaden är inte bara språklig utan rymmer en viss förskjutning i inriktning och synsätt som hänger samman med flera faktorer. En är att ett forskningsfält vanligen blir allt mer mångfacetterat med tiden.

I antologin *13 kvinnoperspektiv på rätten* (Nordborg, red., 1995), resultatet av ett samarbete mellan svenska och finska forskare, lyfts mångfalden fram tydligare än tidigare. Man-

nen som norm i lagstiftning och rättsvetenskap problematiseras utifrån flera olika kvinnoperspektiv och forskarnas angreppssätt varierar empiriskt, teoretiskt och metodiskt. Syftet är nu inte, som tidigare, att skapa en entydig förståelse av rätten: ”Tvärtom menar vi att mångfalden visar kvinnorrättens (postmoderna) styrka och kreativitet” (Nordborg, 1995, s. VII).

Men förskjutningen har också med en generell vetenskaplig trend att göra: den postmodernistiskt influerade riktningen. Med hjälp av postmodernistiskt influerad teoribildning ifrågasätts synen på rätt och rättskällor som en enhet. Juridiken studeras vidare utifrån en explicit feministisk teoribildning. Här utvecklas också en tendens till dekonstruktion av juridiska begrepp och föreställningar.

Förändringar i lagstiftningen

Förutom dessa förändringar inom den akademiska disciplinen spelar också förändringar i själva lagstiftningen roll. En allt mer offensiv jämställdhetspolitik resulterar i lagändringar på flera områden med ett jämställdhetsfrämjande syfte (t.ex. grovt kvinnofridsbrott, återkommande skärpningar av Jämställdhetslagen och förbud mot sexköp). Jämställdhetspolitiken utgår ifrån att samhället är präglad av mannen som norm och kvinnan som undantag (Regeringens skrivelse 1999/2000:24, Jämställdhetspolitiken inför 2000-talet).

Flera forskare har kritiserat implementeringen av denna lagstiftning (Sutorius, 1997–98, Lundström, 1999 och Fransson, 2000). När regler som syftar till ökad jämställdhet ska tillämpas kan domstolarna välja att tolka lagen i restriktiv riktning. Det är inte heller säkert att lagändringar får genom-

slag i rättstillämpningen. Den kan t.o.m. upprätthålla och bevara ojämställdhet medan politiken är betydligt mer of-
fensiv (Svensson, 2001). Detta är särskilt anmärkningsvärt
då domstolarnas roll i den svenska rättstraditionen är att vara
rättstillämpande och inte rättsbildande, även om tolknings-
momentet i praktiken ger ett visst utrymme till rättsbildning.

Med ett feministiskt perspektiv på rätten blir kopplingen
till kvinnor som grupp mindre uttalad även om grunden
fortfarande är att lagen också skall passa för kvinnor (dvs.
vara reellt likabehandlande för alla). Men i takt med att lag-
stiftningen i allt högre grad blir könsneutral och ”jämställd-
hetsparadigmet” successivt slår igenom i de nordiska rättsord-
ningarna under 1980-talet blir det snarare konstruktionen
av kön och hur rätten medverkar till att bevara och reprodu-
cera denna som blir intressant att studera. Den formellt köns-
neutrala lagstiftningen visar sig i själva verket vara könsrela-
terad, dvs. den gynnar den typiska mannen på bekostnad av
den typiska kvinnan.

Arbetsrätten, avtalsystem och kollektiva förhandlingar

Flera forskare har visat att arbetsrätten trots antidiskrimine-
ringslagar upprätthåller den manliga normen i både lagstift-
ning och tillämpning (Lundström, 1999, Schömer, 1999,
Fransson 2000). Lagarna är helt enkelt inte tillräckligt effek-
tiva för att förhindra och förändra en faktisk förekommande
könsdiskriminering.

Det finns flera förklaringar till detta. Arbetsrätten kom-
pletterar ett kollektivt förhandlings- och avtalsystem som
baseras på normer som i sig kan vara strukturellt och indivi-
duellt diskriminerande. Den svenska lönesättningen är ex-
empelvis en fråga för förhandling och avtal, inte lag. Lagens

diskrimineringsförbud kan ses som en yttersta gräns för den (mer eller mindre) fria lönesättningen. Men kön är samtidigt i praktiken en grund för lönesättning. Forskning har t.ex. kunnat visa att det finns löneskillnader som inte kan förklaras på annat sätt än med hänvisning till kön (SOU 1998:6).

Trots detta faktum är det svårt att bevisa att en lönesättning är diskriminerande (Fransson, 2000). De rättsliga redskapen med vilkas hjälp diskrimineringen skall upphävas är i sig könskodade (Lundström 1999) och dessutom formade utifrån arbetsmarknadens föreställningar om kvinnor och män och värdet av deras respektive arbete (Fransson 2000). Eftersom den rättsliga regleringen präglas av avtalssystemets och de kollektiva förhandlingarnas normer blir diskrimineringsförbudet tämligen verkningslöst (Fransson 2000). Resultatet blir att könets relevans reproduceras igen (Schömer 1999).

Det tredje genusperspektivet – genus och rätt

Könsbegreppet används ofta tillsammans med genusbegreppet.⁴ Genus kan då stå för socialt kön, i motsats till biologiskt kön. Både genus och kön är enligt detta synsätt kategorier, med den viktiga skillnaden att kön står för något givet medan genus är konstruerat och kulturellt varierande; det som går att förändra.

Men inte heller kön behöver förstås som givet. Vad kön är eller innebär är liksom genus kontextuellt bestämt och detta har betydelse för hur vi förstår oss själva och hur vi lever vårt liv. Universella generaliseringar av kön, lösryckta

4 För en generell redogörelse för kön- och genusbegreppen, se Gothlin 1999.

från sitt sammanhang, ses som artificiella kategorier. Genus blir därmed ett analytiskt begrepp som gör det möjligt för forskaren att frigöra sig från det samtida självklara sättet att förstå kön. Eftersom lagstiftningen i syfte att skapa jämställdhet mellan kvinnor och män ”utgår från könskategorierna i syfte att upphäva dess relevans”, blir uppgiften för genusforskningen att se om lagstiftningen verkligen upphäver kategoriernas relevans, eller om den i stället bidrar till att reproducera dem (Lundström, 1999, s. 43). För att göra denna analys kan genusbegreppet användas som en abstraktion och frikopplas från det konkreta könsbegreppet.

Genus som relationsbegrepp

Vidare kan genusbegreppet användas på en abstraktionsnivå där rätt(en) kan analyseras utan att behöva kopplas till en specifik köns- eller genuskategori. I stället för kategorierna som sådana är det relationen mellan (de kulturellt bestämda) könskategorierna och hur den hanteras rättsligt, som då blir föremål för studien.

Genusrelationsbegreppet är influerat av den förklaringsmodell om genussystemet som kvinnohistorikern Yvonne Hirdman utvecklat. Teorin publicerades som en del i Maktutredningen 1990 (SOU 1990:44, *Demokrati och makt i Sverige*) och har sedan dess legat till grund för stora delar av den svenska jämställdhetspolitiken. Flera forskare har också använt sig av denna modell i sina avhandlingar (Svensson, 1997, Schömer, 1999, Fransson, 2000).

Genussystemet är ett sätt att förklara hur relationen mellan kvinnor och män uttrycks och reproduceras på samhällets olika nivåer. På den individuella nivån tillämpas lagarna bland alla andra sociala mellanmännsliga normer. På den

strukturella nivån kan lagstiftningen placeras och på den kunskapssteoretiska nivån ryms mer generella ”självklarheter” (till exempel västerlandets syn på individen som ett abstrakt, fritt subjekt).

Varje historisk tid har sitt specifika uttryck för genus-systemet, menar Hirdman. Förklaringsmodellen ses därför inte som deterministisk utan snarare som deskriptiv-analytisk. Med hjälp av genussystemet kan man se hur människors livsstrategier samverkar med lagstiftningens utformning, med hur andra normer (sociala, ekonomiska, kulturella) ser ut och med den kunskapsyn som gäller. Rätten som kunskapssystem sätts in i ett brett sammanhang. Det blir möjligt att tänka kring frågor som vad som är naturligt att reglera rättsligt, hur det kan regleras, vilka tolkningsmetoder vi kan använda, vad rätten är, eller snarare; om den är något? Dessutom – hur får vi kunskap om rätten och hur kan den legitimeras?

Genus som relationsbegrepp fokuserar inte på de biologiska könen eller på vad de har för betydelse i en given kontext. I stället fokuserar det på sättet att relatera dem till varandra. Därmed förskjuts intresset samtidigt från våra föreställningar om könen till frågor om makt. Vem har t.ex. makten över kunskapen inom juridiken? Och i förlängningen vem har makten över själva juridiken som vetenskaplig och praktisk verksamhet? Föremålet för forskningen blir själva juridiken som kunskapssystem och ett sånt angreppssätt kräver andra teorier, metoder och begrepp än vad kvinnorrätten och kvinnoperspektivet gör.

Genusrelationen i sig uttrycker flera saker. För det första kan det handla om den konkreta relationen mellan en man och en kvinna som individer. För det andra kan man stu-

dera relationen mellan flera män och kvinnor i en strukturell eller samhällelig betydelse. För det tredje kan genusrelationen användas i en särskild kunskapsteoretisk betydelse som ett sätt att tänka relationellt (Svensson, 1997).

Det är på denna tredje abstrakta nivå som de grundläggande strukturerna och sätten att tänka och förstå rätt(en) kan omdefinieras. Föremålet för studierna blir då rättsvetenskapen och dess förhållande till människan som norm- och kunskapsbildande social varelse.

Detta förhållningssätt till rätten skiljer sig från den syn som tidigare dominerat inom juridiken, nämligen att rättssubjektet likaväl som forskaren är neutralt samt att forskningen huvudsakligen är deskriptiv. Just föreställningen om det neutrala rättssubjektet ses nu av genusforskaren i stället som ett hinder. Ett rättsligt tänkande som utgår från ett neutralt rättssubjekt i ett formellt könsneutralt rättssystem kan ju avvisa en argumentation om kön/genus som irrelevant. För att kunna se att kön/genus har relevans är det därför nödvändigt att gå utanför den rent formella (objektiva) tolkningen av lagen och röra sig mellan olika filosofiska, teoretiska, konkreta och empiriska kunskaper. Forskaren måste fråga sig: Hur kan vi leva upp till de mål och värden som samhället formulerat i den demokratiska processen och som uttrycks i juridiken? Ett sådant förhållningssätt är inte vanligt inom juridiken i snäv mening. En juridisk avhandling med detta perspektiv är Liisa Nieminens (1990).⁵

5 Nieminen, Liisa, *Perusoikeuksien emansipatoriset mahdollisuudet? Valtiosääntöoikeudellinen tutkimus legalist strategioiden rajoista*, (The Emancipatory Possibilities of Fundamental Rights?), 1990, Lakimieskiiton kustannus, Helsinki. Avhandlingen är skriven på finska, men innehåller en sammanfattning på engelska.

IFRÅGASÄTTA ELLER BEFÄSTA GRÄNSER – RÄTTSDOGMATIK, YTTRANDEFRIHET OCH GENUS

Juridiken är av tradition framförallt läran om rättsreglerna och deras tillämpning, och som vetenskap omfattar den flera områden. Nära den praktiska juridiken ligger rättsdogmatiken dvs. studiet av rättsreglerna och deras innebörd med hjälp av rättskällor som lagtext, förarbeten, rättstillämpning, sedvana och doktrin. Juristutbildningen som är en yrkesutbildning med stark praktisk anknytning har sin huvudsakliga inriktning här. Rättsdogmatiken tar sina utgångspunkter för givna, vilket också är själva innebörden av begreppet dogmatik. Juridikens uppgift är alltså inte att ifrågasätta gränser eller grundläggande principer, utan att befästa dem.

En forskning med genusperspektiv leder ofta till ett ifrågasättande av juridikens dogmer och den metodlära som rättsdogmatiken har. Som exempel kan nämnas kvinnorrättens tidiga kritik av rättskällevärdet, som rangordnar olika rättskällor och tolkningsmetoder i en speciell ordning. Bland flera möjliga tolkningsmetoder verkar det vara den objektiva som har företräde i de svenska domstolarna, i alla fall i mål som rör könsrelationen. Man tolkar lagen utifrån lagtextens ordalydelse och kompletterar med relevanta prejudikat och motivuttalanden.

Betydligt mindre vanligt är att låta syftet eller ändamålet med lagen bli styrande för tolkningen, en så kallad teleologisk tolkning. Möjligheten att välja tolkningsmetod finns visserligen, men i praktiken ger rättsdogmatiken inte särskilt stort utrymme för ett sådant val. Svenska domstolar argumenterar t.ex. sällan uttryckligen utifrån flera möjliga

tolkningsmetoder, och principen om lika rättigheter har svårt att slå igenom.

Genusforskningen studerar också ofta mönster i stället för enstaka händelser, vilket leder till att den stora mängden underrättsavgöranden blir mer intressanta än prejudicerande högsta instansavgöranden. På 1980-talet ansågs detta synsätt kontroversiellt medan det idag inte är särskilt ovanligt. Flera avhandlingar, inte bara med köns- eller genusperspektiv, har denna ansats. Det blir också alltmer vanligt att man argumenterar utifrån de generella principer eller mål som uttryckts i grundlagen.

Genusforskningen inom juridiken ligger av naturliga skäl nära rättsociologin, men har även beröringspunkter med filosofin, och omformulerar således gränserna för själva juridiken. I stället för att utgå från rättssubjektet som könsneutral fri individ ser man henne i relation till andra människor. Rättssubjektet har alltid ett kön, en etnisk och social tillhörighet, en viss ålder osv. Rättssubjektet är heller aldrig fritt att hävda enbart sina egna intressen. Varje individs fri- och rättigheter begränsas av hänsyn till andra och är därmed att anse som avvägningsnormer och inte som individuella fri- och rättigheter.

Det kan exempelvis tyckas självklart att yttrandefriheten har begränsningar, men vilka begränsningar den har är inte lika självklart. Vad forskare med ett genusperspektiv på rätten har kunnat visa är att avvägningarna inte alltid görs till föremål för argumentation och att de ofta är till fördel för den som har makten över problemformuleringen eller kunskapen (se Kouvo & Svensson, 2000, samt flera av artiklarna i antologin *Lika inför lagen? Rätten ur ett genusperspektiv*, Granström, 1999, Petrell, 1996 och Svensson, 1995).

Ett undantag från denna regel som är särskilt intressant för genusforskare är den förändring som skedde i diskussionen om innehav av barnpornografi 1998 (Prop. 1997/98:43). I den då rådande lagstiftningen hindrade yttrandefriheten ett förbud mot innehav av barnpornografi. Yttrandefrihetslagstiftningen sågs som ett tyngre vägande intresse än intresset av att förbjuda innehav av barnpornografi. Till en början ansågs det nästan omöjligt att göra något åt problemet. Men så i ett sent skede av processen ändrade lagstiftarna hållning och innehav av barnpornografi kunde slutligen undantas från yttrandefrihetsskyddet i grundlag och därmed förbjudas i vanlig lag. (Se Prop. 1997/98:43 Tryckfrihetsförordningens och yttrandefrihetsgrundlagens tillämpningsområden – barnpornografifrågan m.m., s. 68ff.)

SPRÅKETS BETYDELSE – OLIKA BEGREPP

Starkt influerad av postmodernistisk forskning har den juridiska genusforskningen uppmärksammat språkets stora betydelse för vad vi ser och hur vi förstår saker och ting. Redan 1978 påpekade Lotta Westerhäll-Gisselsson att ”Det faktum att det finns termer för något [...] underlättar en rättspolitisk argumentering”. Idag riktar genusforskarna sitt fokus mer mot språkets begränsningar och negativa effekter (Nousiainen 1995, Svensson 1997, Lundström 1999). Inte bara inom forskningen lyfts språkets betydelse fram. I Kvinnovaldskommisionens huvudbetänkande (Kvinnofrid SOU 1995:60) påpekar man särskilt språkets betydelse för hur vi uppfattar olika beteenden och händelser. Utredningen ledde bl.a. till en ändring av benämningen av brottet kvinnlig omskärkelse

till könsstämpning. De två begreppen ger helt olika associationer av beteendet.

Begreppet positiv särbehandling kan på ett liknande sätt kritiseras eftersom det gärna associeras till en särskilt positiv behandling av vissa individer, till skillnad från andra som antas behandlas neutralt eller normalt. I stället borde positiv särbehandling ses som en kompensatorisk åtgärd som behövs på grund av den positiva särbehandling – vanligtvis av män – som de facto sker utan lagens hjälp.

Även ett begrepp som sexuella trakasserier kan kritiseras eftersom det snarare för tankarna till sexuella handlingar än till könsrelaterat maktutövande.

Alltsedan 1970-talet har jämställdhetsbegreppet utvidgats både i politiska och juridiska sammanhang. Ändå är det oftast studier av Jämställdhetslagen som avses när man talar om jämställdhet och jämställdhetsforskning inom juridiken och den lagen gäller ju som bekant endast på arbetsmarknadens område. Arbetsmarknaden är det enda samhällsområde där det har funnits möjlighet till rättsliga aktiva åtgärder för att uppnå jämställdhet, och bara där har könsdiskrimineringsförbudet kunnat prövas. Under 1990-talet har dock även det juridiska jämställdhetsbegreppet kommit att användas i ett allt bredare sammanhang. De lagändringar och nya lagar som beslutats utifrån jämställdhetspolitiska skrivelser och propositioner har också kommit att gälla allt fler områden som t.ex. vårdnads- och umgängesfrågor, sexualbrott, köp av sexuella tjänster, skattefrågor och ekonomiska frågor.

VEM FORSKAR OCH OM VAD?

Det finns ett samband mellan vilka som forskar, om vad och hur. Sambandet finns på en samhällelig eller strukturell nivå, om än inte alltid på en individuell nivå. Självklart har det påverkat kunskapen att kvinnor var helt utestängda från den akademiska världen från den tid då kunskapen flyttades från klostren till universiteten i början av det förra årtusendet och fram till 1900-talets början. Påverkat har även det faktum att män från de lägre samhällsklasserna under så långa tider varit uteslutna.

Den sociala och könsliga revolution som faktiskt skett under 1900-talet har fått till följd att akademien och kunskapen inom den förändrats. Detta samband har också varit utgångspunkten för olika statliga insatser inom utbildningsområdet.

Jämn könsfördelning på arbetsplatsen anses ha betydelse för innehållet i utbildning och forskning. Vilka som forskar och utbildar får återverkningar på innehållet och jämn könsfördelning bland lärare på juristutbildningarna ses numera som en fråga om både rättvisa och kvalitet. Kvalitetsaspekten står för innehållet i kunskapen och sättet att förmedla den; när utbildningarna med jämna mellanrum utvärderas är jämställdhet ett viktigt moment i utvärderingen.

Bland lärarna på juristutbildningarna ökar nu också andelen kvinnor även om de fortfarande är färre än männen. På ledningsnivå och inom de statustyngda områdena är män fortfarande i överväldigande majoritet. Bland juriststudenterna däremot är majoriteten (ca 60 procent) idag kvinnor. Inslagen av genus och rätt på juristutbildningarna är trots

detta varken stor eller permanent, även om det verkar som om det nu sker en viss institutionalisering av ämnet eller perspektivet. Förändringen går långsamt, trots påskyndande åtgärder från statsmakternas sida. Examensordningen för jurisdokortexamen utökades från och med den 1 maj 1999 med krav på ökad kunskap om kvinnors och mäns levnadsförhållanden och hur de påverkas av fysiskt och psykiskt våld.

KVINNORNAS INTÅG I AKADEMIN

Kvinnorna gjorde sitt inträde i den svenska akademien i slutet av 1800-talet, alltså långt innan de förvärvade offentligt medborgarskap. Formellt tillträde till universiteten fick de 1873 och rösträtt först 1919–1921. Tillgången till offentliga ämbeten skulle emellertid vara stängd i ytterligare många år och först 1933 kunde en kvinna bli domare i Sverige.

Den första kvinna som blev juris doktor i Norden var Elsa Eschelsson i Uppsala 1897. Därefter kom Sylvi Inkere Metsämies i Finland 1946 medan kvinnorna i Danmark och Norge gjorde entré betydligt senare. Först 1969 disputerade danskan Agnete Weis Bentzon för juris doktorsexamen i Oslo och den första norskan, Lucy Smith, disputerade så sent som 1981. Den andra disputerade svenskan efter Eschelsson blev Gunvor Wallin som disputerade 1958.

Elsa Eschelssons öde visar hur situationen för en kvinna inom akademien kunde se ut. Hon disputerade i en tid när kvinnor inte var fullvärdiga medborgare och när företrädare för diverse vetenskapliga discipliner ansåg sig kunna bevisa att kvinnor och män var skapta olika och hade olika uppgif-

ter i livet. W. K. Brooks, professor i biologi vid Johns Hopkins University, Baltimore, Maryland, USA, publicerade 1883 boken *The Law of Heredity*. Han ansåg att sociala skillnader mellan könen orsakades av fysiologiska skillnader, och "... varje försök att förbättra kvinnors villkor genom att ignorera eller utplåna de intellektuella skillnaderna mellan dem och män måste resultera i katastrof för rasen" (Moi 1997).

Elsa Eschelsson som var lärare och docent i civilrätt sökte en professur som genom ett riksdagsbeslut 1909 gjorts tillgänglig att söka och inneha för en kvinna. Beslutet att förvägra henne tillträde till ämbetet togs trots detta av Uppsala universitet där hon verkade. Elsa Eschelsson blev förtvivlad över de hinder som akademien reste och tog livet av sig med hjälp av en överdos sömnmedel. Det skulle dröja ända till 1961 innan en kvinna blev professor i juridik i Norden, Sylvi Inkere Metsämies i Helsingfors.⁶

ÄR GENUSFORSKARE ALLTID KVINNOR?

Naturligtvis har inte alla kvinnliga forskare i nordisk rättsvetenskap sysslat med sambanden mellan juridik och kön/genus. Däremot är det betydligt fler kvinnor som gjort det än män. Några män studerade dock tidigt kvinnans rättsliga ställning. W Bergstrand var en av dem med sin *Den svenska kvinnans rättsliga ställning* från 1883. Och J Hellner och M

⁶ Om Elsa Eschelsson kan man läsa i den jubileumsskrift som gavs ut av Juridiska fakulteten i Uppsala 1997, *De lege*. Årsbok Juridiska fakulteten i Uppsala, årg. 7, lustus förlag. För en genomgång av kvinnor i nordisk rättsvetenskap, se artikeln *Kvinder* i nordisk rättsvetenskap av Inger Dübeck, i *Tidsskrift for rettsvitenskap* 100(1987):1, s. 40 – 67. I artikeln finns också en hel del hänvisningar till ytterligare källmaterial om pionjärerna i nordisk rättsvetenskap.

Stael von Holstein skrev 1895 respektive 1908 *Hustrus förmåga till rättshandlingar* och *Målsmanskapet och Kvinnans ställning inom äktenskapet enligt gällande svensk rätt*. Verken behandlade huvudsakligen kvinnan i den privata sfären. På 1960-talet skrev historikern Gunnar Qvist ett antal skrifter om kvinnors kamp för fullvärdigt medborgarskap, bl.a. *Kvinnan i yrkesliv och kamp för likställdhet* (1967) och *Kvinnofrågan i Sverige 1809–1846* (1960).

Den första generationen kvinnor inom juridiken (fram till 1980-talet) skrev om många skiftande ämnen som offentlig rätt, straffrätt, person- och familjerätt, förmögenhetsrätt, immaterialrätt, skatterätt, arbetsrätt, processrätt, rätts-historia och egendomsrätt. Först med pionjärer som Tove Stang Dahl, Agnete Weis Bentzon och Ruth Nielsen utvecklades kvinnorrätten. Dessa forskare tillhörde den första generationen kvinnliga akademiska jurister i Norge och Danmark. I Sverige och Finland var det först den tredje generationens kvinnor som skulle komma att studera sambandet mellan juridik och kön. Strax efter det att traditionen börjat utvecklas i Danmark och Norge fick Sverige genom Karin Widerberg och Lotta Westerhäll-Gisselsson och Finland genom Pirkko Koskinen och Kevät Nousiainen sina egna studier av sambanden. Karin Widerbergs avhandling *Kvinnans rättsliga och sociala ställning i Sverige 1750–1976* (1978) och Lotta Westerhäll-Gisselssons *Kvinnor och Rätt* (1979) var under lång tid de enda svenska monografierna i ämnet.

AVSLUTNINGSVIS

– GENUSFORSKNINGENS OMRÅDEN I DAG

Genusforskningen är idag en av drivkrafterna till att juridiken som akademisk disciplin befinner sig i en så pass stark förändring. Värdeorienterade eller nynormativa perspektiv riktar kritik mot den rättstradition som upprätthållit bilden av juridiken som neutral i förhållande till värden och människor. Och den förnyade teoretiska diskussionen kring juridiken som praktisk och vetenskaplig verksamhet är mångsidig. En sådan diskussion är naturlig i en tid då världen upplevs som mindre homogen och mer internationell, då världen förändras snabbt och nya konflikter uppstår. Den ter sig också naturlig eftersom den nationella rätten minskar i betydelse i relation till andra mer eller mindre internationella rättskulturer, samtidigt som krav ställs på en snabbare anpassning till förändrade förhållanden.

Juridiken närmar sig idag det politiska området och det går inte (längre) att hålla kvar föreställningen om rätten som ett harmoniskt, enhetligt system skilt från politik, moral och etik. Men förändringar inom akademien som helhet påverkar självklart också juridiken som akademisk disciplin. Vetenskapliga gränser löses upp, nya teoretiska perspektiv får genomslag och grupper av människor som tidigare varit frånvarande inom akademien tar plats och omformulerar sätten att se på världen och den kunskap som förmedlas och produceras.

Allt detta sammantaget pekar mycket tydligt på att det finns flera viktiga uppgifter för genusforskningen framöver. Utvecklingen mot en problematisering av rättssubjektet och den juridiska forskningen som jag skisserat ovan öppnar ju

samtidigt för att andra relationer än kön/genus kan ha relevans.

I de nordiska länderna har relationer som etnicitet eller klass⁷ hittills inte i någon nämnvärd omfattning studerats inom den juridiska genusforskningen. Internationellt är etnicitet och kön/genus en stor fråga, och en hel del kritik har på senare år riktats mot den feministiska forskningens västerländska medelklasskvinnoperspektiv. Inte heller queerteori med dess kritik av en heterosexuell norm eller mansforskning har fått genomslag i den nordiska juridiska forskningen än så länge.

Kanske är det dags för en utvärdering av det nordiska ”jämställdhetsparadigmet”, inte bara som grund för rättslig reglering utan också som grund för kön/genusforskningen, och av de nordiska strategierna för att uppnå jämställdhet. Inte minst de som följt efter strategin om formell könsneutralitet, nämligen mainstreaming-strategin och särreglering-strategin. Ett relationellt kön/genusbegrepp kan användas i en sådan utvärdering och det kan vidare blottlägga andra relationer än relationen man–kvinna. Exempelvis kan komplexiteten i att stärka vissa särskilt skyddsvärda grupper synliggöras och analyseras.

Frågan om individuella rättigheter i en tid då den generella välfärden minskar skulle också behöva rättslig belysning. Mannen som könsvarelse kan också problematiseras. Den juridiska genusforskningen har dessutom många av de verktyg som den juridiska forskningen rent generellt behöver i dag.

7 Klassbegreppet är ett mångtydigt och onyanserat begrepp, som jag i detta sammanhang använder i betydelsen social tillhörighet och identitet.

Den juridiska genusforskningen har framförallt ägnat sig åt arbetsrätt och mänskliga rättigheter. Men här ryms också forskning av en mer allmän teoretisk och metodologisk karaktär likaväl som familjerätt och andra frågor med anknytning till äktenskap, samboende och reproduktion, sexualbrott, pornografi, prostitution samt könsdiskriminerande reklam.

I viss mån skiljer sig de nordiska länderna åt när det gäller intressen. I Sverige och Danmark har den arbetsrättsliga forskningen dominerat, medan man i Norge främst studerat familj och äktenskap samt mänskliga rättigheter. I Finland slutligen har främst straffrätt, familje- och förmögenhetsrätt samt teori varit föremål för studier. I samtliga de nordiska länderna är det dock allt fler områden av juridiken som studeras, samtidigt som frågeställningarna blir alltmer teoretiska och metodologiska. Skall man peka ut någon trend verkar det vara att kroppen, eller snarare rätten till självbestämmande över den egna kroppen, hamnat mer i fokus under senare tid, och att intresset för mänskliga rättigheter ökar.

För närvarande pågår ett antal avhandlingsprojekt med genusperspektiv. Nämnas kan Lotta Wendel i Lund som skriver om konstruktionen av genus i den rättsliga regleringen av läkar- och sjuksköterskeyrkena, Sari Kouvo i Göteborg som skriver om mainstreaming-strategin som är grunden för att implementera kvinnors mänskliga rättigheter i internationell rätt och slutligen Helena Sutorius i Stockholm och Ulrika Andersson i Lund som på olika sätt söker visa hur föreställningar om kön, kropp och sexualitet inverkar på den straff-processuella hanteringen av sexuella övergrepp.

ATT LÄSA VIDARE

För den som vill läsa vidare är följande lista tänkt att vara till hjälp. Litteraturen presenteras ämnesvis under de sex områdena: allmänt om kvinnorätt, teori och metod, arbetsmarknad, familj, sexualitet, välfärdsrätt och mänskliga rättigheter. Dessutom finns några antologier med ett mångsidigt innehåll, rapporter från forskarmöten m.m. samt tidskrifter.

I första hand finns litteratur av svenska författare med, men även vissa centrala verk av författare från de övriga nordiska länderna är redovisade. När det gäller finsk litteratur gör språket att den är svårtillgänglig för de flesta svenskar. Det som inte är publicerat på svenska har därför inte tagits med. Det finns en översikt, *Research on women and gender from Finland 1980–1995* (Husu Liisa, Varsa Hannele, Siimes Mika Ministry of Social Affairs and Health, *Tasa-arvojulkaistuja* 1996:1, Helsinki) till vilken den intresserade läsaren hänvisas.

Annan utländsk litteratur är inte redovisad. Den engelskspråkiga litteraturen är mycket omfattande och kan sökas under *Feminist legal studies*, *feminist jurisprudence*, *feminist legal theory* och *sex and law*. Tidskriften *Feminist Legal Studies*, utgiven av Kluwer Academic Publishers, tidigare Deborah Charles Publications, UK finns tillgänglig på svenska bibliotek. Den finns även tillgänglig på nätet **www.legaltheory.demon.co.uk/fls.html**. Därutöver finns ett stort antal engelskspråkiga tidskrifter (se t.ex. **www.law.usyd.edu.au/~library/pathfind/fem_p.htm#Periodical**).

Antologier

Det finns flera antologier med ett brett ämnesmässigt innehåll, flera av dem är nordiska samproduktioner.

Familjeföreställningar. Om familjens betydelse inom juridik, ekonomi och forskning, Burman Monica och Gunnarsson Åsa (red.), 2001, Iustus förlag, Uppsala.

Familjetemat behandlas här utifrån både empiriska och teoretiska infallsvinklar. Dels studeras hur den dolda normeringen av kön skapas och produceras, dels belyses hur de strukturella ojämlikheterna som föreligger mellan könen hantteras i den juridiska men också den ekonomiska forskningen.

13 kvinnoperspektiv på rätten, Nordborg Gudrun (red.), 1995, Iustus förlag, Uppsala.

Innehåller artiklar om arbetsrätt, familj och privat sfär, sexualitet och yttrandefrihet, reklam, straffrätt m.m.

Kvinnoreformer på männens villkor, Calleman Catharina, Lagercrantz Lena, Petersson Ann och Widerberg, Karin, 1984, Studentlitteratur, Lund.

Kön och makt, Nordborg Gudrun, red. Symposium, 1997.

Innehåller artiklar av forskare från olika vetenskapliga discipliner, inte bara juridik.

Lika inför lagen? Rätten ur ett genusperspektiv, Granström Görel (red.), 1999, Iustus förlag, Uppsala.

Resultatet av en doktorandkurs i Genus och rätt som genomfördes i Uppsala våren 1997.

The Responsible Selves, Gunnarsson, Lundström, Nousiainen, Pylkkänen, (eds.), 2001, Ashgate, UK.

En nordisk antologi på engelska som utkommer våren 2001 och som riktar sig till en internationell publik. Det är en presentation av det nordiska forskningsfältet feminist legal studies. Forskare från alla nordiska länder medverkar och arbetet har gjorts möjligt genom ett nordiskt kvinnorrättsligt nätverk som finansierats av NorFa (Nordisk Forskerutdanningsakademi) under tre år.

Allmänt om kvinnorrätt

Berglund, Kerstin, "Den kvinnliga rätten vid sitt första skifte", i *de lege*, till minne av Elsa Eschelsson, Juridiska fakulteten i Uppsala årsbok, 1997, Iustus förlag, Uppsala.

En översiktlig beskrivning av kvinnorrätten som disciplin.

Dahl, Tove Stang, *Kvinnerett I och II, Kvinnors levkår og livsløp* (red.), 1985, Universitetsforlaget, Oslo

Den mest grundläggande antologin i kvinnorrätt.

Ketscher Kirsten, "Nogle udviklingslinjer i kvinderetten", i *Normativa perspektiv*, Festskrift till Anna Christensen, 2000, Juristförlaget, Lund.

En senare skildring av kvinnorrätten som disciplin än Berglunds artikel från 1997.

Westerhäll-Gisselsson Lotta *Kvinnor och rätt, Översikt över de viktigare sambanden mellan kvinnokön och rättsregler*, 1979, Liber Förlag, Stockholm

Författaren har även skrivit ett antal artiklar i juridiska tidskrifter om jämställdhet.

1978 disputerade Karin Widerberg i rättssociologi med *Kvinnans rättsliga och sociala ställning i Sverige 1750–1976*, 1980, Liber Förlag, Stockholm.

Se också

- temanummer av *Feministiskt perspektiv* 2/98 Rätt och fel, och de något äldre
- *Kvinnovetenskaplig tidskrifts* temanummer om Kvinnor och rätt, nr 1 1991 samt
- *Retfaerds* temanummer Kvinderet, nr 10 1979.

En skrift om kön- och genusbegreppen som jag vill rekommendera för den som vill studera begreppens betydelse generellt är Gothlin, Eva, *Kön eller genus?*, Nationella sekretariatet för genusforskning, 1999.

Teori och metod

Dahl, Tove Stang, Innledning till Kvinneretten, i *Kvinnerett I, Kvinnors levekår og livsløp*, 1985, Universitetsforlaget, Oslo, beskriver kvinnorrättslig teori och metod.

Gustafsson Håkan, "Från axiom till paradox? Om kön: rätt och makt", *Retfærd* 82 (1998), s. 51ff, är delvis en reaktion på en recension av 13 kvinnoperspektiv på rätten av Kimmo Noutio i *Retfaerd* nr 76, s. 85ff.

Petersen, Hanne, *Home Knitted Law. Norms and Values in Gendered Rule-Making*, Dartmouth, Great Britain, 1996.

En rättsfilosofisk avhandling som använder sig av genus-teori i studiet av rättsteorier är Svensson Eva-Maria, *Genus*

och rätt. *En problematisering av föreställningen om rätten*, 1997, Iustus förlag, Uppsala.

Den tar sin utgångspunkt i att rättens formella könsneutralitet i själva verket osynliggör genusrelationens relevans. Infallsvinkeln är teoretisk och metodologisk och genusrelationen används i en kunskapsteoretisk mening för att reflektera om grunderna i den rättsliga självförståelsen.

Jag vill också nämna Karin Widerbergs *Kunskapens kön*, 1995, Norstedts Förlag AB, Stockholm som är allmänt samhällsvetenskaplig men har relevans för rättsvetenskapen. Widerberg är ursprungligen rättssociolog och delaktig i den rättsliga diskussionen.

Arbetsrätt

Catharina Callemans licentiatavhandling *Kvinnors anställningsskydd*, 1991, Norstedts juridikförlag, Stockholm var den första arbetsrättsliga avhandlingen i Sverige med ett kvinnoperspektiv. Där kunde Calleman visa att kvinnor ofta hamnade i ett sämre läge än manliga kollegor vid uppsägningar. Calleman har vidare skrivit en doktorsavhandling, *Turordning vid uppsägning*, 1999, Skrifter från Rättsvetenskapliga institutionen vid Umeå universitet, 2, Umeå.

Susanne Fransson, *Lönediskriminering. En arbetsrättslig studie av könsdiskriminerande löneskillnader och konflikten mellan kollektivavtal och lag*, 2000, Iustus förlag, Uppsala

I avhandlingen studeras lönediskriminering som ett fenomen som är delvis rättsligt oreglerat, delvis reglerat. Hon menar att domstolarna genom att inte bryta de kollektiva förhandlings- och avtalssystemens normer i själva verket med-

verkar till att bevara löneskillnaderna. De bakomliggande orsakerna till löneskillnaderna blir trots det rättsliga förbudet mot lönediskriminering inte nåbara för det juridiska systemet, i alla fall inte så som domstolarna tolkar saken.

I slutet av 1990-talet publicerades ytterligare en arbetsrättslig avhandling, Karin Lundströms *Jämlikhet mellan kvinnor och män i EG-rätten, en feministisk analys*, 1999, Iustus förlag, Uppsala.

Lundström studerade EG-rättens område könsjämlighet och beskrev utvecklingen i lagstiftningsarbetet mellan 1957 och 1997. Dessutom analyserade hon EG-domstolens argumentation i tolkningarna av lagstiftningen. Analysen blottade domstolens cirkelresonemang och kunde visa hur den lagstiftning som i ett historiskt perspektiv har kommit till för att avskaffa diskriminering av kvinnor, idag används som ett medel för att upprätthålla maskulina normer som tjänar till att disciplinera och kontrollera män.

Ett av de första kvinnorrättsliga arbetena var Ruth Nielsens *Kvindearbejdsret*, 1979, Juristforbundets forlag, København.

Hanne Petersen har skrivit flera arbetsrättsliga böcker, doktorsavhandlingen *Informel ret på kvindearbejdspladser*, 1991, Akademisk forlag, København. Dessutom finns en antologi redigerad av Hanne Petersen, *Kvindelig arbejdsret*, 1995, Gadjura, Danmark.

Schömer, Eva, *Konstruktion av genus i rätten och samhället, en tvärvetenskaplig studie över svenska kvinnors rätt till jämställdhet i ett formellt jämlikt rättssystem*, 1999, Iustus förlag, Uppsala.

I avhandlingen ställs frågan om det finns sociala normer som konstruerar genus på arbetsmarknaden och undersökningsområdet är det aktiva jämställdhetsarbetet samt lönediskriminering.

En avhandling som inte bara håller sig inom arbetsrätten utan som rör konflikter mellan arbetsliv, barn och jämställdhet är Elisabeth Vigerust, *Arbeid, barn og Likestilling: rettslig tilpasning av arbeidsmarkedet*, 1998, Tano Aschehoug, Oslo.

Familj och privat sfär

Sari Kouvo och Eva-Maria Svensson, ”Staten, grundlagen och sexualiteten: Pornografidebatten och statens ansvar för demokratins idéer”, i *Samhällets demokratiska värdegrund*, Rapport 1 från Värdegrunden, Andersson, Bo (red.), 2000, Göteborgs universitet.

Katarina Petrell har skrivit en avhandling om reklam och jämställdhet, *Kvinnan som medel för marknadsföringsåtgärder – en kvinnorrättslig studie av reklamens kvinnobild och jämställdheten mellan könen*, 1996, Helsingfors universitet, Helsingfors.

En norsk avhandling är Tone Sverdrups, *Stiftelse av sameie i ekteskap og ugift samliv*, Oslo Universtietsforlag, 1997.

Välfärdsrätt

Hege Brækhus, *Mor kan ikke bli syk. Om uførepensjon til husmødre etter folketrygdløven – i et kveinnerettslig perspektiv*, 1996, Universitetsforlaget Oslo.

Gunnarsson, Åsa, ”Myten om vad den könsneutrala skatterätten kan göra för jämställdheten”, *Skattenytt* nr 9 2000, s. 487–500.

Ketscher, Kirsten, *Offentlig børnepasning i retlig belysning*, 1990, København.

Den sociale dimension i kvinderetlig perspektiv, Ketscher Kirsten, Lindgaard Jytte och Nielsen Ruth, (red.), 1995, Jurist- og økonomiforbundet, København.

Numhauser-Henning, Ann (red.), *Perspektiv på likabehandling och diskriminering*, 2000, Juristförlaget i Lund, Lund, rör arbete, boende, familj och sociala trygghetssystem och de diskrimineringsaspekter som finns på dessa områden.

Straff- och straffprocess

Berglund, Kerstin, ”Rättens användbarhet vid brott mot kvinnor”, i *Kvinnor och miljöer, Rapport från det 9nde nordiska kvinnojuristmötet 19–21 maj 1995*, red. Herrlin, Monica, 1995, Helsingfors.

Robberstad, Anne, *Mellom tvekamp og inkvisisjon*, 1999, Universitetsforlaget, Oslo.

Sutorius, Helena, ”Viljebegreppet och dess betydelse”, *Juridisk Tidskrift* 1997–98 s. 1303–1309.

Mänskliga rättigheter och grundlagsskyddade rättigheter

Feministiskt perspektiv 1/00 har som tema Mänskliga rättigheter. I det finns artiklar av Maja Kirilova Eriksson, Sari Kouvo, Lotta Lerwall, Kristina Folkelius och Gregor Noll.

Anne Hellum i Norge har skrivit ett flertal böcker och artiklar om Kvinnors mänskliga rättigheter, se t.ex. *Women's human rights and legal pluralism in Africa: mixed norms and identities in infertility management*, 1999, Tano Aschehoug, Oslo.

I antologin *Lika inför lagen?* finns två artiklar som rör internationell rätt och folkrätt, Anna Karin Lindblom, "Begrepp och verklighet. Om begreppsliga utestängningsmekanismer i kvinnorrätt och folkrätt" och Lotta Lerwall, "Förbud mot könsdiskriminering i internationell rätt".

Rättshistoria

Det finns några rättshistoriska skildringar av kvinnors rätt, bl.a.

Kvinnorna och rätten, från stormaktstid till rösträttsstrid, Gudrun Andersson, Görel Granström, Karin Jansson och Linda Oja, 1996, Hallgren & Fallgren, Uppsala.

Karlsson Sjögren Åsa, *Kvinnors rätt i stormaktstidens Gävle*, 1998, Universitetet i Uppsala, Swedish Science Press, Umeå.

Taussi Sjöberg, Marja, *Rätten och kvinnorna, Från släktmakt till statsmakt i Sverige på 1500- och 1600-talen*, 1996, Atlantis, Stockholm.

Från övriga Norden kan nämnas:

Blom Ida og Tranberg Anna, *Nordisk lovoversikt : viktige lover for kvinner ca. 1810–1980*, 1985, Nordisk Ministerråd, Oslo.

Jacobsen Grethe, *Kvinder, køn og købstadslovgivning 1400–1600: lovfaste mænd og ærlige kvinder*, 1995, Museum Tusulanum Forlag, København.

Mordt Gerd, *Kvinner og næringsrett : kvinneparagraferna i Hånverksloven av 1839 og Handelsloven av 1842*, 1993, Tingbokprosjektet, Oslo.

Rapporter

1975 anordnades det första nordiska kvinnojuristmötet i Köpenhamn och allt sedan dess har de Nordiska kvinnojuristmötena utgjort ett viktigt forum för genusforskningen. I Köpenhamn kunde jurister för första gången i ett större nordiskt sammanhang diskutera hur lagstiftningen påverkar kvinnors livsvillkor och vilka metoder som kan användas för kvinno- och jämställdhetsanalyser. Två år senare upprepades mötet i Oslo där det beslutades att mötena skulle bli en återkommande aktivitet. 1998 hölls det 10:e och senaste kvinnojuristmötet i Umeå. Ämnena har varierat genom åren. Teori och metod har varit ett återkommande tema, liksom traditionellt juridiska ämnesdiscipliner som arbetsrätt och straff-

rätt samt mer ämnesöverskridande teman som offentlig planläggning, omsorg om barn, hälsa, miljö, internationella perspektiv och ekonomi. Kvinnojuristmötena har varit viktiga för att de sammanfört praktiker och forskare med varandra, men också för mötena forskare emellan. Alla möten förutom det första har dokumenterats i antologier eller i tidskriftsartiklar.

- *2. Nordiske Kvinnejuristmøte. Spåttind 1977.* Kvinnerettslige studier nr. 7, Universitetet i Oslo.
- *Tredje nordiska kvinnorrättsmötet Maj 1979.* Skrifter utgivna av Juridiska föreningen i Lund. Nr 44.
- *Kvinder & Offentlig planlægning.* Karrebæksminde April 1981. *Det femte nordiska kvinnojuristmötet. Stockholm 1984 Kvinnors omsorg om barn.* Nordiska institutet för samhällsplanering, KR 1985:3.
- *Kvinneperspektiv på straffretten, Rapport fra 6. Nordiske kvinnejuristmøte 1987.* Kvinnerettslige studier nr. 25. Institutt for offentlig retts skriftserie nr 3/1988.
- Det 7. Nordiska Kvindejuristmøde med temat "Kvinder og sundhed" i Gilleleje Danmark, april 1990, rapporterades med ett antal artiklar i *Retferd* nr. 52 1991.
- *Kvinnerett i et internasjonalt perspektiv. Rapport fra det 8. Nordiske Kvinnejuristmøtet.* Tromsø 21–24 mai 1992. Institutt for Rettsvitenskap, Tromsø universitet. Skriftserie nr. 19.

- *Kvinnor och miljöer. Rapport från det 9nde nordiska kvinnojuristmötet 19–21 maj 1995.* Helsingfors: Publikationer av institutionen för privaträtt vid Helsingfors universitet, Monica Herrlin (red).
- *Strategier och kontrakt för ekonomi och kärlek. Rapport från det 10:e Nordiska KvinnoJuristmötet,* Gudrun Nordborg, Karin Ågren och Eva Nilsson (red).

Bland övriga rapporter kan nämnas

Kvinnerettens rettskilder. Rapport fra nordisk forskersymposium.

Institutet for offentlig retts skriftserie nr. 3/86, Oslo Universitetsforlaget, 1986 samt

Rapport fra Nordisk forskerkurs i kvinneverett. Nordisk forskerkurs i kvinneverett, Oslo universitetsforlag, 1982

Arbetsrätt i kvinnoperspektiv – Nordiskt forskarsymposium i Rovaniemi, 1985, Rovaniemi.

Tidskrifter

Kretsen kring den nordiska kritiska rättsvetenskapliga tidskriften *Retfaerd* har varit viktig för genusforskningen. Under slutet av 1970- och i början av 1980-talet fanns det inte så många fora för genusperspektivet i juridiken och då var *Retfaerd* en av få kritiska tidskrifter över huvud taget inom juridiken. Idag finns det ett större utrymme i andra tidskrifter och den internationella arenan har dessutom öppnats för de nordiska forskarna. Juridiken som tidigare har varit mycket nationell har i och med den ökade betoningen av principer och teoretiska resonemang börjat kunna färdas över nationsgränserna. Och den internationella och regionala lagstift-

ningen har naturligtvis också lett till en ökad internationalisering av den juridiska forskningen.

Temanummer

Feministiskt perspektiv, Tema Juridik, nr 2/98.

Feministiskt perspektiv, Tema Mänskliga rättigheter, nr 1/00.

Kvinnovetenskaplig tidskrift, Kvinnor och rätt, nr 1, 1991.

Hefte for Kritisk Juss, Kvinnerett 1979, nr 3 och 4, 1979.

Retfærd, Kvinderet, nr 10, 1979.

HÖGSKOLEVERKET
National Agency for Higher Education

ISBN 91-88874-72-9

Högskoleverket är en central myndighet för frågor som rör universitet och högskolor. Verket arbetar med kvalitetsbedömningar, tillsyn, uppföljningar, utveckling av högre utbildning, utredningar och analyser, bedömning av utländsk utbildning och studieinformation.